

TYRINĖJIMŲ APŽVALGA. RECENZIJOS

Humanizmo metmenys

1990 m. spalio 2–4 d. įvyko Lietuvos Mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės bei Kultūros ir meno institutų parengta mokslinė konferencija "Humanizmo metmenys". Ši konferencija tapo savotiška humanistinių tyrimų ataskaita, seminarų ciklo užbaigimu. Iki jos keletą metų Filosofijos, sociologijos ir teisės institute vyko neformalus seminarai, kuriuose minėto instituto ir kitų Akademijos institutų bei mokslo įstaigų filosofai, sociologai, kitų mokslo šakų specialistai diskutavo humanizmo teorijos kūrimo ir jos technologinio taikymo, tyrimo metodų problemas. Todėl konferencijoje dėl daugelio sąvokų iš esmės nebesiginčyta, o ieškota racionalių sprendimų, gilintasi į humanizmo turinio analizę, į jo ryšį su gyvenimu. Darbas vyko konstruktyviai. Įvairovės teikė pranešimai mokslininkų, iki tol nedalyvavusių seminaro veikloje. Konferencijoje humanizmo problemos grupuotos į filosofines, sociologines, kultūrologines, gamtamokslines, nors buvo akivaizdi jų integracija.

Viena centrinių problemų – dvasingumas, kūryba ir kultūra, kaip humanizmo procesas.

A. Vaišvila, kalbėdamas apie dvasingumą ("Dvasingumas ir jo socialinė prasmė"), kelia klausimą, kas gi yra dvasingumas, kodėl jis laikytinas bet kio kultūrinio prisikėlimo ir atsinaujinimo pradiniu tašku ir kodėl pajėgus viską atnaujinti?

Pranešėjas siūlo pakoreguoti ankstesniasias metodologines orientacijas dvasingumo atžvilgiu: kaip jis turėtų būti tiriamas, kad taptų ne tik teoriskai, bet ir praktiskai reikšminga problema. Iki šiol analitinei metodologijai rūpėjo suvokti, kas yra dvasingumas pats savaime, kaip subjektyvioji žmogaus realybė. Todėl analizė iš esmės užsisklaidavo siaurose psichologijos ribose, o pats dvasingumas turėjo atrodyti kaip kažkas grynai imanentiška, nepaprėžta, logikos priemonėmis nepagaunama ir dėl to nepraktiška ir net mistiška. Jo aiškinimas tada patekdavo ne tiek į mokslo, kiek į meno, religijos ir kasdienės sąmonės kompetenciją ir dėl to tapdavo praktikai neįdomiai nereikšmingu dalyku.

Bandytas išėiti į praktiką supranuoja sintetinio (integratyvinio) požiūrio į dvasingumą būtinumą – suvokti ne tik tai, kas dvasingumas yra pats sa-

vaine, kaip subjektyvioji žmogaus realybė, bet ir kas jis yra už šio subjektyvumo ribų, t. y. daiktinėje kultūrinėje žmogaus būtyje, kitaip sakant, įveikti dvasios (idėjos) ir daikto priešingumą. O tam būtina pažiūrėti į dvasingumą ne kaip į autonominę, statinę būtį, o kaip į kokybių transformavimosi procesą (nuo sąvokų analizės pereiti prie procesų analizės), stebėti, kaip žmogaus vidinis asmenybiškumas kūrybos akte transformuojasi į žmogaus daiktinę būtį ir per tai įgauna socialinį reikšmingumą. Įvyksta vidinis (kultūros lygyje) dvasingumo susivienijimas su praktiniais žmogaus interesais (naudingumu). O tai suponuoja principinę išvadą, kad ne pats savaine, o tik "perdirbtas" kūrybos aktu į žmogaus egzistencinių sąlygų įvairovę, dvasingumas tampa socialiai reikšmingu ir praktiškai geidžiamu jo turėtojui.

Požiūris į dvasingumą, kaip į kokybių transformavimosi procesą, ima iš vidaus vienyti tokias iki šiol atskirai nagrinėtas sąvokas, kaip dvasingumas, kūryba, kultūra ir humanizmas, kurios čia įprasminamos kaip istoriniai žmogaus kultūrinės savikūros momentai. Ši savikūra prasideda dvasingumu, kūryba ji "perdirba" į regimus kultūros pavidalus (egzistencines sąlygas), o humanizmas nusako šio proceso adresatą ir prasmę. Būtent humanistinis dvasingumo vartimo egzistencinėmis sąlygomis orientavimas į žmogų ir suteikia visam tam procesui žmogaus kultūrinės savikūros prasmę.

A. Juozaitis pranešime "Sveikas protas ir humanizmas" pastebi, jog pateikti istoriškų kategorijų definicijas – nedėkingas užsiėmimas. Paprasčiau – apibrėžti jų intelektualinę lokalizaciją. Tradiciškai teigiant, esama dviejų ryškių humanizmo ciklų – Renesansas ir Naujieji amžiai (baigiant Prancūzų revoliucija), ir dviejų sveiko proto ciklų – XVIII amžius (su dominuojančia "ėkotų mokykla") ir XX amžius (pragmatizmas, aukštesnysis pozityvizmas, analitinė filosofija ir kt.). Nors visada esama išimčių: V–IV a. pr. m. e. sofistai gali būti laikomi ir humanistais, ir sveiko proto atstovais, M. Montenis taip pat.

Humanizmas ir sveikas protas turi bendrą problematiką:

- žmogiškasis subjektyvumas – vienintelė autentiška tema ir erdvė; sentimentalumas, subjektyvumas – sudedamosios jos dalys;
- intersubjektyvumas – viena neįveikiamiausių problemų;
- švietimas ir auklėjimas – socialinis uždavinys (J. V. Gėtės "Vilhelmo Meisterio mokymosi metai" – šio uždavinio vienas ryškiausių pavyzdžių).

Ir humanizmas, ir sveikas protas atsisako gryno santykio su transcendentu, atsisako ir transcendentalaus subjekto.

Abu šie fenomenai – sukilimas prieš racionalumo dominavimą ir pažinimo kultūrą. Bet ne prieš religiją apskritai – tikėjimą atmetamas tik kaip objektyvuota duotybė.

Judėdami iš priešingų pusių, šie fenomenai susitinka: sveikas protas pradeda nuo išorinių pojūčių, humanizmas – nuo vidinių jutimų ir jausmo.

Išvada: sveikas protas gali būti laikomas humanizmo metodologija. Ir viena, ir kita – civilizacijos, o ne kultūros fenomenai. Humanizmas (kartu su sveiku protu) – civilizacijos "metodologija". Humanizmo ir civilizacijos krizės sutampa.

Pagrindinė *E. Lekevičiaus* pranešimo "Nužmoginimo mechanika ir prišikėlimo viltis" mintis – kaip atkurti prarastą visuomenės ir individo tikslų balansą, kaip prisikelti pačiam ir bandyti prikelti kitus. Iki savo logiškos pabaigos nužengęs konformizmas deformuoja pasaulio vaizdą. Žmogaus lūpomis kalba, jo rankomis veikia grupinis organizmas, superorganizmas, kurio akivaizdoje jis pats tėra tik mažytė niekinga laštelė. Asmenybė miršta ir anihiliuojasi. Prisitaikymo procese turi tendenciją didėti ir moralinio jautrumo slenkstis. Toks galutinai adaptuotas, suaugęs su socialiniu organizmu žmogus nesuvokia savo defekto kaip trūkumo, kaip savojo "Aš" išdavimo, kaip asmenybės degradacijos.

Vakarų orientacija į žmogaus savirealizaciją, jo vidinę stiprybę pavadinta humanistine pasaulėžiūra. Ši srovė iškėlė žmogų virš masės, pavertė jį savitiksle, pačia didžiausia vertybe. Visai kitokia nuostata vyravo sovietinėje Lietuvoje: net mokslo subjektu dabar yra tapęs kolektyvas. Tikslas – atkurti devaluotą asmenybę. Visuomenės nariai turi būti lygūs tik prieš įstatymą ir moralės absoliutus, taigi – tik prieš galimybes. Tik kai neliks nusikaltimo asmenybei, galima bus atpirkti nuodėmes prieš kolektyvą, tautą, valstybę, jos ekonomiką, kultūrą, mokslą, gamtinę aplinką. Sąlyga tik viena: socialinė aplinka neturi būti priešiška daugumos žmonių prigimčiai. Humanistiniais sumetimais mūsų veiksams turi vadovauti mintis, jog kiekvienas žmogus turi tiek blogio, tiek ir gėrio pradų, ir priklausomai nuo auklėjimo ir socialinės terpės gali dominuoti arba vieni, arba kiti. Pakančioje, dvasiškai turtingoje aplinkoje į dienos šviesą ims stiebtis daugiau gėrio daigų. Nėra blogio ir gėrio genų, yra tik bloga ir gera aplinka.

Taigi, esant demokratiniam valdymui, valdžios sprendimai atspindi švietimo lygį, mąstymo ir elgesio stereotipus, būdingus visuomenei. Demokratija viena pati negali duoti daugumai nieko, išskyrus tai, ką ši pati turi savyje. Todėl svarbiausia – švietimo sistemos reorganizavimas, o kultūros ir švietimo klausimai turėtų būti pirmoje vietoje visose programose. Kol mūsų psichologija – vergo psichologija, nesame nusipelnę laisvės.

J. Morkūnienė iškėlė kiekvieno žmogaus talento ugdymo, kaip visuomenės humanizavimo tikslo, problemą ("Humanistinės visuomenės kriterijai"). O patį visuomenės tikslą lemia jos narių savybės. Viskas – ir demokratija, ir

socialinis teisingumas, ir viešumas – priklauso nuo veikiančių asmenybių. Tik išsilavinęs žmogus turi pakankamai žinių, kad suprastų visuomenės raidą ir būtų pajėgus kurti pažangą. Tik kūrybiškas žmogus mąsto savarankiškai, turi savo požiūrį ir sugeba valdyti įvykių raidą. Tik išvystyta savimonė lemia stiprų atsakomybės už savo kraštą, už artimą ir už tolimą žmogų, jausmą. Tik asmenybė nori kurti humanišką visuomenę, žino, kaip tą padaryti ir gali to imtis. Todėl demokratijos siekiančiai visuomenei reikia asmenybių. Iš čia – visuomenės humanizavimo tikslas: kiekvieno žmogaus, kaip asmenybės, ugdymas.

Atsakant į klausimą, ar yra galimybė ir būtinybė kiekvienam tapti asmenybe (kūrėju, talentu), buvo remiamasi prielaida, jog kūrybiškumas nėra neeilinių asmenybių privilegija. "Kiekvienas turi neribotą potencialą" (A. Avižienis). Prielaida, jog talentas – ne išimtis, bet normalaus išsivystymo pavyzdys, t. y. pilnai funkcionuojanti asmenybė, leidžia daryti išvadą apie galimybę kiekvienam tapti asmenybe. Galimybės realizavimas priklausys nuo visuomenės lygio ir nuo žmogaus vietos joje. Minėta nuostata leidžia išspręsti dilemą demokratijos naudai: ne ieškoti talentingųjų, bet kurti tokias sąlygas visuomenėje, kur kiekvienas žmogus – kūrėjas ir talentas iš prigimties – juo taptų realiai.

Kuriant turtingą, kultūringą ir demokratišką visuomenę, nepakanka saujelės lyderių ir specialistų. Ar "pažengs šalis į priekį, priklauso nuo to, koks bus pagrindinės gyventojų masės išsilavinimas, pragyvenimo ir kultūros lygis" (M. Moritani). Taigi turi dalyvauti visi visuomenės nariai, o tai reiškia, jog siekiančiai būti humaniška visuomenei privalu sukurti socialiai lygias galimybes išsilavinimui, kultūrai pasiekti kiekvienam žmogui. Sukonkretinus tai reiškia suteikti išsilavinimą visiems ir pakankamą pragyvenimo lygį kiekvienam. "Kiekvienas turi turėti galimybę norėti" (J. Habermas), t. y. kiekvieno perspektyva iš pat pradžių turi sutapti su visų kitų perspektyva.

Optimalių visuomenės sąlygų, arba humanizmo, teorijos uždavinys yra atskleisti pagrindinius kriterijus visuomenės, kurioje būtų sudarytos vienos tos galimybės kiekvienam visuomenės nariui išugdyti savo talentą, t. y. tapti asmenybe. Humanizmo teorija kuriama mokslų integracijos keliu, o tai leidžia išvengti praktikoje humanizmo sąvokos fetišizavimo, taip pat panlogizmo. Humanizmas tampa "darbine" sąvoka.

Pratęsdamas E. Lekevičiaus ir J. Morkūnienės pranešimus, J. Stepanovas (Maskva), analizuodamas asmenybės tapimo dvasinius veiksnius ("Asmenybės tapimo dvasiniai veiksniai: tarybinės švietimo sistemos analizė"), konstatuoja, jog teorinės prielaidos tėra tik priemonė "išeiti" į praktiką. Parėžęs, jog intelektualinė, dvasinė sfera gresia pavirsti dykuma, jis kelia klausimą,

simą apie švietimo sistemos ir švietimo proceso vaidmenį ugdant asmenybę. Lavinimosi procesas vyksta, kad palaikytų visuomeninį gyvenimą. Lygybė ir nelygybė švietime, talentų ir išrinktųjų klausimas dabar opiausias.

Svarbu panaudoti ne socialinės filosofijos, o tarpinių sričių – pedagoginių-psichologinių – studijas. Asmenybė pereina tris socializacijos stadijas: identifikaciją, individualizaciją ir personalizaciją. Išvystytoje asmenybėje yra visi trys lygiai. Tačiau sistemai reikėjo tik identifikacijos, kadangi kitos išsivystymo stadijos griaua totalitarinę sistemą.

Apie talentingumą. Kiekviena asmenybė turi unikalių savybių, ir šia prasme kiekviena asmenybė turi talentą. Kitas dalykas, kad visuomenė reikalauja tik tam tikro tipo talento (pvz., spekulianto talento). Demokratizacija – tai politika, besiremianti požiūriu apie visų visuomenės narių talentingumą. Keletas talentų, ypač mažoj tautoj, napajęs panešti krūvio. Iš čia siekiančiai būti demokratiška visuomenei išplaukia būtinumas sukurti sąlygas pasireikšti kiekvieno normalaus žmogaus talentui. Kad sugriautume totalitarinę sistemą, reikia įjungti individualizacijos ir personalizacijos stadijas. Negalima tikėtis, kad sistema pati pasitaisys, nes ji sukuria subjektą, kuris kuria ją. Kokia švietimo sistema – tokia ir visuomenė, – daro išvadą pranešėjas.

M. Rožanskis (Irkutskas) ("Humanitarinė inteligentija, žmogiškieji interesai ir valdžia") mano, jog sąvoka "humanizmo filosofija" yra nelogiška, nes filosofija negali nebūti humanizmo filosofija.

Palietęs inteligentijos problemą, pranešėjas analizavo Rusijos inteligento patirtį ir jo dvasinę žūtį, kurią parodė atsiradusi kompromiso sąmonė (nuo kompromiso, kaip taktikos, prie kompromiso, kaip gyvenimo būdo). Vyksta istorijos krizė, nes lieka žmonių, neįtrauktų į istorijos procesą. Pažinimo patyrimas pakeičiamas kalbėjimu instancijos vardu, kuris vienintelis tarsi suteikia leidimą kalbėti tiesą.

Tik palygindamas savo pasaulį su kitu pasauliu, žmogus suvokia savojo pasaulio ir savo paties unikalumą. Svarbiausia – atkurti suardytą ryšį tarp žmogaus ir pasaulio, pasiekti, kad žmogus nebebūtų priemonė.

J. Srėbalius iškelia patriotizmą kaip universalų visumos suvokimo būdą. Tauta yra kultūros vertybių visuma. Paveldėdama tėvų žemę, kiekviena žmonių karta perima ir gimtojo krašto gyvenimo normas ir tuo užtikrina kultūros plėtojimąsi. Kaip kultūros vertybių visuma, tauta kiekvienam individui atveria galimybes realizuoti savo žmogiškąją prigimtį ir sykiu įgalina realiai suvokti tokias socialines vertybes kaip Tiesa, Gėris, Grožis, Demokratija, Teisingumas. Pažinti patriotizmo fenomeną – tai suvokti, koku būdu individas tampa tautos, t. y. kultūros, subjektu, užtikrindamas gimtosios kalbos, tėvų

tradicijų, tautos dvasinių vertybių būtį socialiniuose, politiniuose tėvynės procesuose.

Patriotizmas yra asmenybės ir socialinių vertybių santykis, leidžiantis suvokti praeities gyvenimo visumą dabartyje ir tuo atverti tautos galimybes į ateitį. Patriotas yra kultūros subjektas, suinteresuotas gimtinės kultūros vertybes, istorinę tautos patirtį panaudoti humaniškai individo prigimčiai tarpiti dabartyje.

L. Vileitienė pranešime "Humanistinis idealas ir tikrovė" pabrėžė, jog, kalbant apie humanizmą, visada turi būti kalbama apie sąlygas, teikiančias kiekvienam žmogui galimybę atskleisti savo talentus ir gabumus. Pranešėjos nuomone, humanizmas visada ekonomiškai bei istoriškai sąlygotas. Prieštaravimas, jos nuomone, yra tas, kad humanistinis idealas tikrovėje pasiekiamas ne visiems visuomenės nariams. Štai ankstyvieji krikščionys formulavo humanistinį idealą visiems, bet ilgainiui šis idealas tikrovėje tapo turtingųjų privilegija, o kitiems jo įgyvendinimas buvo perkeltas į pomirtinį gyvenimą. Tuo tarpu Spalio revoliucijos ideologai skelbė humanizmą ne visiems, o tik tam tikroms klasėms, todėl tai irgi nebuvo humanizmas. Humanizmas ne kiekvienam, ne visiems, o tik tam tikrai grupei ar tautybei, nėra humanizmas.

A. Uždavinio ("Humanistinės kultūros krizė") nuomone, žodis "humanizmas" apibendrina modernistinės civilizacijos programą, kurios esmė – siekis viską redukuoti į grynai žmogiškas proporcijas, pašalinus arba paneigus bet kokį aukštesnį transcendentinį-imanentinį principą. Renesanso humanizmas – tai viską į žmogiškąjį lygmenį perkeliančio laicizmo pirmoji forma: jame žmogus savimi ir baigiasi. Tradicinis žmogus buvo "objektyvus" tuo atžvilgiu, kad jis ir jo žiūra buvo "objektų" sąlygoti – tiek jutiminiame, tiek platonišku idėjų lygmenyje, tuo tarpu modernaus žmogaus reliatyvizmas objektų realybės siekia, ją redukuodamas į gamtines akcidencijas, netenkančias reikšmės ir simbolinio kokybiškumo. Tradiciniame pasaulyje žmogaus vaizdinys niekada nėra atsietas nuo visatos, turint omenyje *epistrophe*, arba sugrįžimo principą. Siekis išlaisvinti žmogų iš amžinos frustracijos (=siekis "apšviesti" ir "sukultūrinti" kiekybinių iliuzijų visatoje) faktiškai stumia į dar radikalesnę frustraciją. Žmogaus nudvasinimas tolygus dehumanizacijai, o siekimas apie religines ir metafizines tiesas kalbėti "mūsų laikų" ar "pasaulietinė" kalba yra tiesos vertimas byloti klaidos ir nuopuolio kalba. Paneigęs arba praradęs dangiškąsias vertybes, nutoldamas nuo erdvinės ramybės ir technologijomis įsukdamas save į pražūties verpetą, žmogus tampa laiko auka.

Pranešėjo nuomone, moderniojo mokslo ir kultūros pagrindai klaidingi, kadangi: 1) iš "subjekto" taško jis pakeičia Intelektą ir Apreiškimą protu ir

eksperimentu, o totalumo siekis vyksta empiriniu pagrindu; 2) iš "objekto" taško jis universalią Substanciją pakeičia viena materija, kartu paneigdamas universalų Principą, jį redukuodamas į medžiagą ar kokį kitą pseudoabsoliutą, iš kurio atimta transcendencija.

Žmogiškoji inteligencija esmiškai objektyvi ir pagavi savitranscendavimui, kilsmui link dangiškojo provaizdžio. Absoliuto nebesuprantanti inteligencija jau nebe žmogiška, o negalédama būti gyvuliška, ji neturi kito pasirinkimo kaip būti šetoniška. Pačios "kultūros" lygmenyje tinkamai koordinuoti "kultūros" neįmanoma, nes siela esti objektyvi tik tiek, kiek myli tai, kas yra verta meilės, – transcendentinę esmę, kuri yra Dievo Grožis.

Humanizmo problemų vietai sociologijoje skirti keli pranešimai. Apie "kokybinio augimo" koncepciją, kaip humanizmo teorijos technologinį taikymą, kalbėjo Z. Morkūnas. Jo manymu, daugelis ginčų dėl humanizmo teorijos statuso, dėl asmenybės sugebėjimų prigimties, dėl švietimo koncepcijos nekiltų, jei pabandytume brandžią teorinę konstrukciją, pavyzdžiui, "kokybinio augimo" koncepciją, taikyti socialinėje technologijoje. Šio principo esmė formuluojama taip: "Ekonominis augimas pats savaime nėra tikslas, o veikiau priemonė sukurti gerai gyvenimo kokybei, geram gyvenimo standartui". Jeigu didelis ekonominis augimas, pelno didėjimas menkina gyvenimo kokybę, žaloja gamtą, – jis nėra pageidaujamas. Tačiau svarbiausia tai, kad kiekvienas žmogus čia pripažįstamas vienodai vertas ne vien moraliniais patikinimais, teisinėmis normomis, bet garantuojant kiekvienam pragyvenimo ir malonumų dalykų kiekį ir tokias veiklos formas, kurios lemia vienodą startinę pakopą, reikalingą pilnutinei universalios žmogaus prigimties raiškai.

Pranešėjas teigia, jog teorija brandi, jei ji vienu metu atsako į tris klausimus: kas vyksta? kodėl vyksta? kieno vardu vyksta? Tačiau jeigu mes, pavyzdžiui, atsakome, kad "kokybinio augimo" teorijos tikslas – sukurti "gerą gyvenimo standartą", tai, vadinasi, patį šį standartą reikia matuoti žmogumi ("žmogus – visų daiktų matas"). Tačiau kuo matuoti patį žmogų? Kokia jo esmė? Kiek tų esmių: viena ar daugelis? Neatsakius į šiuos klausimus, neatskleidus universalios žmogaus prigimties esmės, jos raiškos sąlygų ir kiekybiškai neįvertinus šių sąlygų kokybės, scholastiniai ginčai dėl humanizmo sampratos nesiliaus.

Pranešėjas supažindino su Vakaruose jau kelis dešimtmečius praktikuojama socialinės statistikos rodiklių sistema, kiekybiškai išreiškiančia žmogaus vertę gyvenimo ir veiklos sąlygų kokybę.

H. Arnašius ("Žmogaus žmogiškumas") samprotavo apie pagrindinius (egzistencinius) ir antrinius (intelektualinius, dvasinius) poreikius, tuo grįždamas prie filosofinio klausimo dėl elementarios žmogaus egzistencijos. Jis

ieško žmogaus ir žmogiškumo pagrindų, pabrėždamas, jog humanizmas, be abejo, turi omenyje kiekvieną tautą ir kiekvieną žmogų, jo gyvybės išlaikymą ir gyvenimo garantijas. Pranešėjas apibūdino reiškinių kompleksą, Vakarų literatūroje vadinamą "ekonominiu genocidu". Dabartinė informacijos ir komunikacijos epocha, kai žmogus tampa "kaimynu", o badas pasidaro matomas, turėtų sušvelninti šį genocidą. Todėl filosofų-humanistų uždavinys, pranešėjo nuomone, – užuot vien deklaravus humanistines vertybes, imtis realios veiklos. Tikslai garantuojant žmogaus egzistenciją, galima mąstyti apie žmogaus žmogėjimą.

R. Grigas pranešime "Gamybos socialinė organizacija ir humanizmas" apibrėžė humanizmą kaip aukščiausią žmonių civilizacijos išraišką. Bene pačiu galingiausiu naujausių laikų humanizmo determinacijos šaltiniu pranešėjas laiko gamybą, pramoninę-industrinę jos išraišką. Šią determinaciją jis suskirstė į etapus. Pirmajame etape, kai žmogus gamyboje vertinamas tik kaip darbo jėga, kaip žmogiškoji gamybos organizavimo medžiaga, humanitarinė kultūra buvo tik kliuvinys. Antrajame etape, kai dėmesys telkiamas į darbo vietos organizavimą ir technologizavimą, jau duodamas tam tikras "užsakymas" humanitarinei žmogaus kultūrai. Tuo laikotarpiu suklesti masinė kultūra – kičas. Trečiajame etape dėmesys jau kreipiamas į žmogaus ir grupės (kolektyvo) tarpusavio ryšius; darbo santykiai ir valdymo kultūra psichologizuojami, "užsakymas" humanitarinei kultūrai prasiplečia. Pati intensyvėjanti gamyba kelia reikalavimus žmogaus baziniam bendrajam išsilavinimui. Pasukiniame, ketvirtajame, etape siekiama gamybą ir jos aplinką sieti su žmogaus, kaip kuriančios asmenybės, samprata. Demokratizuojamos darbo organizavimo formos, plečiančios žmogaus savikūros erdvę. Kaip artimiausia perspektyva baziniam išsilavinimui imamas aukštasis humanitarinis mokslas. Humanitarinei kultūrai teikiamos prioritetinės pozicijos. Pranešėjo nuomone, šiandien Vakarai įgyvendina ketvirtąjį etapą. Mes tebesiblaškome tarp antrojo ir trečiojo etapų.

Vartojimo problemas svarstė du pranešėjai.

A. Vosyliūtė ("Žmogus vartojimo ir tobulėjimo erdvėje") apibūdino vartojimo, kaip socialinio-psichologinio reiškinio, ypatumus, jo prieštarumą. Vartojimo lygis yra šalies gamtinių, ekonominių sąlygų, intelektualinių pastangų, politinių sprendimų rezultatas. Vartojimo išraiška gali atspindėti vienu grupių dominavimą kitoms pagal klasinius, nacionalinius, amžiaus ir kt. požymius, jų gyvenimo būdo ypatumus bei skirtumus. Aukštesnis vartojimo lygis yra daugelio žmogaus siekimų motyvas, svarbus noro konkuruoti darbo, valdymo, materialinėje ar intelektualinėje veikloje veiksnys. Vartojimas yra daugiaprasmis reiškinys: suteikia žmogui stipresnę elgesio laisvės jausmą, di-

desnį pasirinkimą, galimybę valdyti, užmegzti socialinius ryšius. Bet padidėjus nepriklausomybei nuo aplinkos, vartojimas, daiktų, nuosavybės valdymas jam uždeda ir didelę atsakomybę, tvirtais saitais suriša su įvairiomis struktūromis. Iškyla pasirinkimo problema. Vartodamas žmogus patenkina adekvatumo įvairioms vertybėms poreikį, atlieka savo idėjų, ketinimų, vertybių reviziją. Žmogus integruojasi į materialinės ir dvasinės kultūros kontekstą. Psichologiniu atžvilgiu vartojimas patenkina gratifikacijos, sėkmės, hedonizmo poreikius. Tai yra būtinas šiuolaikiniam žmogui jo veiklos, elgesio pastiprinimas. Kaip džiaugsmas, malonumas, vartojimas šalina vadinamojo "išmokto bejėgiškumo" nuostata, kuri susiformuoja šiuolaikiniam žmogui dažnai atsiduriant jo nekontroliuojamose situacijose. Tad vartojimas yra ir bėgimas į privačią sferą, kurią žmogus valdo ir tvarko savo pastangomis. Čia neįaučiama atsiskaitomybė visuomenei ir griežta jos kontrolė, žmogus yra saugesnis. Vartojimo struktūros reguliavimas yra užfiksuotas kultūrinėse normose, apibrėžiamas religijos, papročių, sveikatingumo judėjimų programose. Vartojimo harmoningumo, pusiausvyros paieškos glaudžiai siejasi su humaniško visuomenės gyvenimo būdo kūrimu.

M. Šalkausko pranešime ("Vartojimo filosofinė ir ekonominė samprata") vartojimo sąvoka eksplikuojama gamtamokslinės terminologijos kontekste, kuris leidžia pažvelgti į vartojimą kiek netikėtu aspektu. Medžiagų apykaita – vartojimas – yra gyvybės variklis. Gyvybė įmanoma tik kaip energetinio srauto formuojama medžiagų apykaitos struktūra. Be metastabilios sistemos sukaupto energetinio ir medžiaginio išlydžio nėra gyvybės. Visi energetiniai ir medžiaginiai resursai yra riboti, ir gyvybės evoliucija vystosi, įsavidama naujas metastabilias sistemas tiek erdvėje, tiek ir materijoje.

Visuomenės vartojimas yra susijęs su bio- ir geosferų naudojimo pajėgumu. Prisiderinusi prie aplinkos, stabili visuomenė turi optimalius visų rūšių vartojimo įpročių santykius ir optimalią vartojamų gėrybių įvairovę. Vartojimo pobūdį lemia vartotojų nuostata ir vartojamų gėrybių ypatumai. Medžiaginio vartojimo optimalia struktūra ir intensyvumu rūpinasi ekonomika, kuri yra priemonė kultūrai – visuomenės egzistavimo prielaidai ir tikslui.

Humanizmo idėjos raidą psichoanalizėje apibūdino *L. Jekentaitė*, pirmiausia analizuodama humanistinį Z. Froido teorijos kryptingumą, ypač jo pozityvistinę orientaciją, nukreiptą prieš represyvas ir deformuojančias Vakarų civilizacijos vertybes, slopinančias žmogaus gyvybingumą, vedančias į žmogiškosios giminės sumenkinimą. Pranešėja atkreipia dėmesį, jog šiuo požiūriu Z. Froidas visiškai solidarizuojasi su F. Nyče, kviečiančiu išėti "už gėrio ir blogio slenksčio", atsivirti nuo įprastų vertinimo stereotipų, ir suduoda

smūgi hominizmui ir homocentrizmui. Z. Froidas atmetė vienas vertybes, kitą neapibrėždamas.

Humanistinė E. Fromo psichoanalizė savo ruožtu ieško išeities, kaip sujungti mokslinę pasaulėžiūrą su neteistinių religijų vertybėmis. E. Fromas mato galimybę atnaujinti kultūrą, atpalaiduojant visas galimybes, kurias turi žmogiškoji asmenybė.

Humanistinei psichologijai būdinga A. Maslow teorija apie tai, kad sveika ir pilnavertė asmenybė – tai visiškai atskleidusi žmogiškumą savyje (full human) asmenybė. Jis kelia mintį apie asmenybės egzistencinių siekių ir kultūros reikmių vienakryptiškumą: savo žmogiškumą iki galo realizuojanti pilnavertė asmenybė su pasitenkinimu siekia to, kas yra visų bendro gėrio reikalas.

Humanistinė psichoanalizė žmogaus priederme laiko išplėtoti savo galias, o kultūroje išvelgia galimybes ne slopinti, o atskleisti žmogaus vitalines galias, kurios egzistuoja kaip žmogaus potencijos. Pranešėjos nuomone, šiuo metu žmogiškumui grąžinamas Paslapties šydas, kuris Z. Froido laikais to paties humanizmo vardan buvo bandomas nuplėšti.

Pranešime "Humanistinės koncepcijos katalikybėje po II Vatikano Susirinkimo" E. Vasilevskis aptarė naujas krikščioniškojo humanizmo idėjas, kurias iškėlė Ž. Maritenas ir K. Voityla. Pirmasis modernizavo Tomo Akviničio filosofinę antropologiją, žmogaus prigimtyje išskyrė priešingas esmes – asmenybę (asmenį) ir individą. Dievui pavaldi ne visa žmogaus prigimtis, o tik jo asmenybė. K. Voityla taip pat naujai įvertino Tomo Akviničio filosofinę antropologiją ir sukūrė personalizmo etiką: dinamišką asmenybės veiksmo koncepciją ir asmenybės (asmens) etizmą – galimybę vertybiškai santykiuoti su pasauliu (tai sudaro pagrindinę žmogaus prigimties dalį). K. Voityla išnagrino personalizmo normą, kurią jis apibūdino šiais žodžiais: "Asmenybė (asmuo) – tai toks gėris, su kuriuo tikrą ir potencialų santykį sudaro tik meilė".

Toliau pranešėjas pažymėjo, jog per pastaruosius 30 metų personalizmo etika panaudojama kaip priemonė politiškai integruoti iki šiol susiskaldžiusią Europą. Bažnyčios dėka Vakarų Europos kultūroje dominavo etinis santykis su žmogumi. Etika vyravo praktinio veiksmo atžvilgiu. Todėl dabartinė bažnyčia užėmė svarbią vietą atnaujinant dvasiškai ir doroviškai Europos "bendrus namus". Ji lengvai įsijungė – drauge su kitomis ekumeniškai atviromis krikščionių bažnyčiomis – į vieningą krikščioniškojo humanizmo Centrinėje ir Rytų Europoje bei visame pasaulyje atgaivinimą.

B. Deksnio pranešimas "Humanizmo problemos G. Gutierrez'o "Išsivadavimo teologijoje" skirtas radikaliajai krikščioniškojo humanizmo kryptčiai,

paplitusiai "trečiojo pasaulio" šalyse, ypač Lotynų Amerikoje. Kryptis pavadinimą gavo nuo Peru teologo G. Gutierrez'o knygos "Išsivadavimo teologija" (1972). G. Gutierrez'as ir jo sekėjai, plėtodami krikščioniškojo humanizmo idėjas, suformuluotas J. Maritain'o "Pilnutiniame humanizme", II Vatikano Susirinkimo dokumentuose, popiežiaus Pauliaus VI enciklikoje "Populorum progressio", priena išvadą, jog evangeliniai žmonių brolybės principai Lotynų Amerikos socialinėje tikrovėje gali būti įgyvendinti tik radikalių visuomenės gyvenimo pertvarkymų būdu. Bažnyčia turinti tapti "vargšų bažnyčia", o siekdami įveikti ilgaamžę priespaudą, vargšai turi teisę panaudoti revoliucinę prievartą. G. Gutierrez'as Lotynų Amerikos socialinės tikrovės analizei laiko galimu panaudoti ir kai kuriuos K. Markso socialinės teorijos principus. Pranešėjas pabrėžė, kad išsivadavimo teologijos autorių idėjos sulaukė prieštarinių vertinimų. Pirma, išreiškiamos didelės "trečiojo pasaulio" gyventojų dalies humanistinius lūkesčius, jos randa aktyvių šalininkų. Antra vertus, revoliucinės prievartos naudojimas, ypač atsižvelgiant į liūdną TSRS ir Vidurio Europos šalių patyrimą, tampa itin problematiškas. Šiuo atžvilgiu turi prasmę Vatikano Tikėjimo doktrinos kongregacijos prefekto J. Ratzinger'io priekaištai išsivadavimo teologijos šalininkams, kad net kilniaisiais tikslais naudojama revoliucinė prievarta skatina totalitarizmą. Kartu pranešėjas nurodė, kad nepriklausomai nuo to, kokia ateitis laukia G. Gutierrez'o ir jo bendraminčių išsivadavimo teologijos, ji jau padarė nemažą įtaką ne tik Lotynų Amerikos šalių pasaulėžiūrai, bet ir oficialiosios Bažnyčios socialinei doktrinai, kuri, nors ir netoleruodama išsivadavimo teologijos revoliucinio radikalizmo, perėmė nemažą jos autorių keliamų humanistinių idėjų.

Humanistiniai mokslo metmenys atsispindi dviejuose pranešimuose.

S. *Kanišauskas* ("Etikos kosmizacijos problema") teigia, jog įvairios etinės sistemos susiduria su dviem sunkumais: arba netenka visuotinybės empirizme ir scientistinėje metodologijoje, arba praranda konkretumą beribiškume ir mistinėje pasaulėžiūroje. Tarp empirika ir mistika besiremiančių etinių sistemų įsiterpia "rusų kosmizmo" filosofija ir etika (N. Fiodorovas, K. Ciolkovskis, A. Čiževskis, V. Vernadskis ir kt.). Pastarojoje etikoje atsiranda suvokimas, kad žmogus toks pat amžinas, kaip ir gamta, žmogus yra Kosmoso pagimdytas ir su Kosmosu glaudžiai susijęs. Antras svarbus "rusų kosmizmo" teiginys – žmogus ne tik pasyviai atspindi gamtą, bet ir ją kuria. Tačiau ir šioje etikoje, kaip, beje, visoje materializmu grindžiamoje moralės filosofijoje, nėra atsako į klausimą: kokia yra visuomenės kryptingo vystymosi "varomoji jėga"?

Išsamiai aptaręs kauzalaus determinizmo "pasaulio" (KDP) ir a-kauzalaus determinizmo "pasaulio" (ADP) savybes, pranešėjas sustojo ties kanali-

zacijos (arba kryptingos trajektorijos, "iš anksto parinktos trajektorijos") klausimu. Kanalizacija egzistuoja dėl grįžtamų ryšių. Tačiau "per ką" atsiranda šie grįžtami ryšiai? Pranešėjas atsako: šie grįžtami ryšiai pasireiškia per ADP, į kurį tarsi "panardintas" KDP. Pranešėjas daro išvadą, kad ADP, kurį taip pat galima įvardyti ir noosfera, projektuojama ir kaupiama bei amžinai išsilaiko visa informacija apie fizinį kintantį pasaulį. Etikai ši mintis yra nepaprastai svarbi – bet kokio žmogaus bet kada ištarta, o juo labiau įdaiktinta mintis (jausmas, emocija ir t. t.) ne išnyksta, o pereina į kupiną potencialų ADP, ir tos potencialios aktualizuojamos per grįžtamus ryšius, nukreipdamos žmogaus, visuomenės vystymąsi, suteikdamos jam prasmę. Žmogus ir visuomenė be perstojo dalyvauja kosminiame procese, veikia šį procesą.

Šis modelis puikiai suderina valios laisvę su judėjimo kryptingumu ("likimu").

"Žmogus mokslo ir valstybės sąveikos varžtuose" – tokia J. Krikšto *paičio* pranešimo tema. Pranešime socialiniu aspektu bandoma įvertinti pagrindinė mūsų civilizacijos ypatybė – informacijos eksponentinis augimas. Pranešėjas kelia klausimą: ar telekomunikuotame socialiume gali išlikti asmuo kaip nepakartojamos saviraiškos subjektas? Daroma išvada, jog žmonijos socialinė branda nespėja vyti technologinės civilizacijos raidos. Technokratiškieji valdymo principai, atsiriboję nuo humanistinių idealų, gali atlikti lemtingą vaidmenį, pakreipti technologiškąją civilizaciją prieš patį jos subjektą – žmogų. Įvykius socialiume lems tas intelektas, kurį visuomenė sugebės išsiugdyti. Pranešėjas siūlo daugiausia dėmesio kreipti į švietimo ir asmens ugdymo sistemas kūrimą.

Specifinei temai skirtame pranešime "Lietuvių mąstysenos ypatumai. A. Baranausko "Anykščių šilelis" – filosofinis pasaulio modelis" K. Rasteris pabrėžė, jog kaip kalbame apie savitą (tautinį) meno ar kultūros stilių, kuris pasireiškia mąstymo, veiklos ir formavimo savitumu, taip galime kalbėti ir apie tautos mąstysenos savitumą. Tai nėra mokslinio pažinimo objektas, – mes niekada iki galo neapibrėšime ir neišvardysime būtinų savybių, nusakančių tautiškumą. Tai yra daugiau suvokimo, kuriame nėra griežto skirtumo tarp subjekto ir objekto, dalykas.

Lietuvių mąstysenai būdingas tam tikras **vaizdingas abstraktumas**, sąvokos nėra iki galo išplėtojamos ir apibrėžiamos į loginę nuoseklią sistemą. Tai lėmė ir palyginti neilga profesionalios filosofijos lietuvių kalba istorija. Lietuvių kalba pasižymi didelėmis metafizinėmis galimybėmis (A. Maccina).

Mąstymo savitumą gali parodyti ir literatūros kūriniai, kuriuose irgi gali būti išreikštas tam tikras filosofinis pasaulio modelis¹. Šiuo požiūriu ypač įdomus A. Baranausko "Anykščių šilelis", kuris, pranešėjo manymu, turi tam

tikrą metafizinę prasmę, todėl gali būti nagrinėjamas ir filosofiniu aspektu. "Anykščių šilelis" kalba apie prarastąjį Būtį – "Šilę", "Mišką". (Pranešėjas bandė pagrįsti savo interpretaciją išsamia kūrinio analize.) Miškas – Visatos modelis, absoliučios darnos pasaulis. Miškas – Būties sinonimas: tik esant Miškui, yra ir Būtis.

Kaip matyti iš glaustos pranešimų santraukos, konferencijoje buvo svarstytos tokios pagrindinės sąvokos: dvasingumas, asmenybė, kultūra, kūryba, demokratija. Taip pat buvo keltas uždavinys – visuomenės pagrindinio tikslo paieška ir pagrindimas. Pranešimuose ryškėjo žmogiškumo raišką vienybės idėja. Prie ankstesniojo antropologinio substrato prisijungė sociologinis, ekonominis, psichologinis tinklas. Čia tapo akivaizdus dar Hegelio iškeltas moksliskumo kriterijus – totalumas, t. y. tai, jog iš pirmo žvilgsnio skirtingiems reiškiniams, randamas vienas pagrindas. Asmenybės kultūra, kūrybiškumas, talentingumas, universalumas ir harmoniškumas, laisvė, sveikata, laimė, dvasinis grožis ir turtingumas ir t. t. stūkso ant to paties pagrindo, turi tą pačią vieną esmę – žmogaus vertas gyvenimo sąlygas. Tačiau tiek jų mokslinis atskleidimas, tiek technologinis taikymas yra istoriškai sąlygotas.

Uždavinys bandytas spręsti integracijos metodu, t. y. pasinaudojant įvairių mokslų metodais, perkeltiant sąvokas iš vieno mokslo į kitą ir tuo praplečiant sąvokų turinį. Mėginta parodyti humanizmo koncepcijos dabartinę būklę ir perspektyvą šiuolaikinės paradigmos – besivystančios mokslų sintezės – kontekste. Taigi keliamą konceptualinės integracijos idėja. Vis dėlto konceptualinės integracijos metodas pranešimuose dar vos tik pažymėtas, kartais sąvokų perkėlimas nepakankamai organiškas. Integracija dar netapo sąmoningai taikomu metodu.

Galima paminėti keletą konferencijos išvadų. Pagrindinė ir svarbiausia filosofijos, sociologijos integravimosi pasekmė – einama nuo problemų iškelimo prie jų išsprendimo galimybių ieškojimo. Humanizmo filosofija atsiduria socialinių pokyčių lauke ir ima jame veikti. Ji ne tik minta šiandieninėmis problemomis, bet ir yra orientuota jas spręsti. Fundamentiniai humanizmo filosofijos principai, sukonkretinti socialinėse teorijose, tampa veiksmo įrankiu. Tuo išvengiama panologizmo pavojaus praktikoje, kuris siekia bet kokią idėją ar filosofinį principą įkūnyti absoliučiai, tiesiogiai ir iš karto. Suprati- mas, jog teorija nėra žinojimo pabaiga – o tik galimybė aiškinti ir spręsti proble- mą, darė pranešimų turinį socialiai reikšmingą.

Iš to kilo ir vienos pagrindinių sąvokų – dvasingumo – racionalistinis aiškinimas ir jo šaltinių įvardijimas. Kultūros, kūrybos, humanizmo realių pagrindų, kalbėjusiųjų nuomone, negalima pakeisti moralės imperatyvais. Apibendrinant reiklia pastebėti, jog pranešimuose ir diskusijose nebuvo abst-

raktaus, t. y. bekūnio ir bevaisio, dvasingumo apologijos. Nors judėta skirtingais keliais, bet prieita išvada apie žemišką ir racionalią dvasingumo prigimtį ir konkrečią jo išraišką. Dvasingumas buvo aiškinamas kaip subjektyvi realybė ir kaip kultūros potencialas. Tik per kūrybą vyksta dvasingumo apykaita. Dvasingumas, įgijęs daiktinį pavidalą, tapatus kultūrai. Dvasingumas, kūryba, kultūra suvokiami kaip humanizavimo proceso esminiai mazgai.

Humanizmo sąvoka buvo vartojama įvairiomis prasmėmis. Ja apibūdinama ir subjektyvioji žmogaus pozicija, ir turiningo pažinimo metodo kryptingumas, ir veikimo būdas (nuostata). Akivaizdu buvo ir tai, jog humanizmo sąvoka, kaip labai plati, ribinė sąvoka, nėra aiškinančioji. Tik eksplikuota sąvokų sistemoje (teorijoje), ji jau gali atlikti aiškinimo funkciją. Humanizmo teorijos funkcija daugiausia buvo suprantama kaip paties tyrimo objekto formulavimas iš humanistinių pozicijų, o tai reiškia kūrimas įrankio, padedančio žmogui kontroliuoti ir tobulinti jo būties sąlygas. Be filosofinės humanizmo teorijos, asmenybės, kūrybos, kultūros prielaidos gali būti suvokiamos paviršutiniškai, apsiribojama atsitiktiniais, neesminiais dalykais arba einama bandymų ir klaidų keliu, t. y. eksperimentuojama su visuomene ir žmonėmis.

Nuomonių įvairovė ir mąstymo originalumas leido humanizmo koncepciją palikti kaip atvirą sistemą, o "įmestam į humanizmą" tyrinėtojiui pasitikrinti savo principus ir teorijas.

Išryškėjo kai kurie praktiniai rezultatai. Siekta, kaip pralaužti užburto ratą, kai protingos teorijos – sau, praktika – sau. Manyta, jog jį pralaužti galima kuriant švietimo arba lavinimo filosofiją – tiltą tarp teorijos ir praktikos.

Galima tikėtis, jog humanizmas įgis kūną ir kraują ir nebebus vien žodis-fetišas, burtažodis. Tam reikia tolesnio kryptingo integruojančio mokslinės minties darbo. Tiek fundamentinių tyrimų, tiek socialinių technologijų kūrimo kelias kiekviename visuomenės gyvenimo laikotarpyje prasideda iš naujo.

J. Morkūniene